

Bach Complete Organ Works on modern organs Eric Koevoets

Volume 5 CD I

1-2 Praeludium et Fuga in e BWV 548

Dit is een van de meest monumentale orgelcomposities van Bach, stammend uit de jaren te Leipzig. Het prelude heeft een grote spanningsboog en een zeer hechte constructie. Hierdoor is wisseling van klavieren eigenlijk niet goed mogelijk, daarvoor is deze muziek te monumentaal. Het is een kathedraal van muziek! Het dramatisch zingende thema met zijn hevige intervallen wordt meerdere malen gepresenteerd in toonsoorten die allen verwant zijn aan de hoofdtoonsoort e-mineur, te weten b-mineur, G-majeur en a-mineur. De fuga, met zijn virtuoze passages en tussenspelen, leent zich wel uitstekend voor manuaalwisselingen. De grote dimensies uit het prelude worden geprolongeerd in deze adembenemende fuga. Na een uitvoerige expositie van het fugathema volgt een enerverende afwisseling van tussenspelen en nieuwe verwerkingen van het fugathema. Tot slot klinkt, en dat is bijzonder in Bach's (instrumentale) fugakunst, de expositie opnieuw en vormt dit de indrukwekkende bekroning van dit werk.

Uit het 'Orgelbüchlein':

- 3 Herr Christ, der ein'ge Gottes Sohn BWV 601**
- 4 Lob se idem allmächtigen Gott BWV 602**
- 5 Lobt Gott, ihr Christen allzugleich BWV 609**

Het *Orgelbüchlein*, waaraan Bach tussen 1708 en 1726 werkte, bestaat uit een serie van 46 doorgaans beknopte koraalbewerkingen. Ze zijn geordend naar het kerkelijk jaar: van Advent tot en met Pinksteren gevolgd door de koralen voor iedere tijd. De tracks 3,4 en 5 zijn bewerkingen voor de kersttijd.

Als eerste **Herr Christ, der ein'ge Gottes Sohn**. Tegen de koraalmelodie, die in de bovenstem te horen is, klinken vreugdevolle motieven die steeds beginnen met een zestiende rust gevolgd door drie zestiende noten. In het pedaal worden die zestiende noten gevolgd door een dalende octaafsprong in achtste noten. In de manier waarop elke motiefinzet uit de voorafgaande inzet open bloeit ligt iets van het '*aus sein'm Herzen entsprossen*' besloten. Het tintelende karakter van deze motieven beluister ik als de kleuring van '*er ist der Morgensterne*'. Dit is de tekst:

*Herr Christ, der einig Gottes-Sohn
Vaters in Ewigkeit,
aus sein'm Herzen entsprossen,
gleichwie geschrieben steht,
er ist der Morgensterne,
sein Glänzen streckt er ferne
vor andern Sternen klar.*

Als tweede klinkt dan **Lob sei dem allmächtigen Gott**. De melodie van dit lied is van oorsprong de gregoriaanse Adventshymne *Creator alme siderum*. De koraalmelodie ligt in de bovenstem. De jubelend omspelende stemmen zijn uitdrukking van het begrip '*Lob*'. In het pedaal zijn lange dalende lijnen te horen en zijn symbool van de komst van Gods Zoon naar de wereld: '*gesandt sein'n allerliebsten Sohn*'. De tekst luidt:

*Lob se idem allmächtigen Gott,
der unser sich erbarmet hat,
gesandt sein'n allerliebsten Sohn,*

aus ihm gebor'n in höchsten Thron.

Aan het begin van **Lobt Gott, ihr Christen allzugleich** hoort u in het pedaal een dalende toonladder, symbool van de komst van Christus naar de wereld. Verderop klinken er juist stijgende motieven in de bas. Zij kleuren het beeld van de Christenheid die zich richt tot de hemel: *Lobt Gott, ihr Christen allzugleich in seinem höchststen Thron*. De koraalmelodie wordt in de middenstemmen omspeeld met doorgaande zestienden als uitdrukking van vreugde, zoals ook blijkt uit de tekst:

*Lobt Gott, ihr Christen allzugleich
in seinem höchststen Thron,
der heut schleußt auf sein Himmelreich
und schenkt uns seinen Sohn,
und schenkt uns seinen Sohn.*

6 Fuga in b BWV 579 *over een thema van Corelli*

Deze vroege Fuga van Bach is gebaseerd op het *vivace* uit de *Sonata da Chiesa a Tre opus 3 nr. 4* van *Arcangelo Corelli (1653-1713)*. Het is vermoedelijk een proeve van hoe hij zich probeerde te verdiepen in de kunst van een Italiaanse meester als Corelli. We horen steeds een combinatie van twee thema's tezamen optreden. Het eerste thema bestaat uit een begin met markante sprongen gevolgd een dalende lijn, terwijl het tweede thema bestaat uit herhaalde achtste noten en een stijgende melodische curve heeft. De 39 maten van Corelli's sonatedeel zijn bij Bach uitgegroeid tot 102 maten. Ook het karakter is gewijzigd. Bach's fuga is een voornaam zingend stuk, waarbij het tempo veel rustiger is dan in het *Vivace* van Corelli.

Uit het 'Orgelbüchlein':

- 7 Da Jesus an dem Kreuze stund BWV 621**
- 8 Heut triumphieret Gottes Sohn BWV 630**
- 9 Ich ruf zu dir, Herr Jesu Christ BWV 639**
- 10 Wer nur den lieben Gott läßt walten BWV 642**

Opnieuw enkele koraalbewerkingen uit het Orgelbüchlein, om te beginnen het lijdenskoraal **Da Jesus an dem Kreuze stund**. In de bovenstem horen we het koraal waartegen in de bas een somber dalende lijn klinkt. Deze syncopische baslijn dissoneert steeds met de noten van het koraal. Dit langs elkaar schuren is uitdrukking van het lijden van Christus. In de middenstemmen horen we zogenaamde *kruismotieven*. Dit is een vorm van *Augenmusik*: in de visuele contour van deze motieven, die bestaan uit vier zestiende noten, kan men twee lijnen trekken waardoor een kruis ontstaat. Bach gebruikt deze kruismotieven wel vaker. Dit is de tekst van het koraal:

*Da Jesus an dem Kreuze stund
und ihm sein Leichnam war verwundet
so gar mit bitterm Schmerzen;
die sieben Wort, die Jesus sprach,
betracht in deinem Herzen.*

Als groot contrast vervolgens het paaskoraal **Heut triumphieret Gottes Sohn**. Majesteitelijk in 3/2 maat klinkt in de bovenstem het paaslied. In het gehele, schitterende stuk klinkt door het *'mit großer Pracht und Herrlichkeit'* In de bas horen we stoere motieven, als markante zuilen waarop dit stuk is geschraagd.

Heut' triumphieret Gottes Sohn,

*der von dem Tod erstanden schon,
Halleluja, Halleluja,
mit großer Pracht und Herrlichkeit,
des danken wir ihm in Ewigkeit.
Halleluja, Halleluja.*

Een van Bach's meest geliefde koraalbewerkingen is ongetwijfeld **Ich ruf zu dir, Herr Jesu Christ**. Dit stuk is te midden van alle koraalbewerkingen uit het Orgelbüchlein het enige trio, waarbij ook hier de koraalmelodie in de bovenstem ligt. Het stuk staat in de buitengewoon melancholieke toonsoort f-mineur. In de middenstem klinkt een uitzonderlijk mooie en vloeiende melodische lijn en in de bas horen we indrukwekkend herhaalde achtsten. De tekst luidt:

*Ich ruf zu dir, Herr Jesu Christ,
ich bitt, erhör mein Klagen;
Verleih mir Gnad zu dieser Frist,
laß mich doch nicht verzagen.
Den rechten Glauben, Herr, ich mein,
den wollest du mir geben,
dir zu leben,
mein'm Nächsten nütz zu sein,
dein Wort zu halten eben.*

In de meest uiteenlopende sferen heeft Bach vele bewerkingen van het beroemde lied **Wer nur den lieben Gott läßt walten** gecomponeerd. In deze versie wordt het vertrouwen op de grootheid van God benadrukt: *'Wer Gott, dem allerhöchsten, traut, der hat auf keinen Sand gebaut.'*

*Wer nur den lieben Gott läßt walten
Und hoffet auf ihn allezeit,
den wird er wunderbar erhalten
in aller Not und Traurigkeit.
Wer Gott, dem allerhöchsten, traut,
der hat auf keinen Sand gebaut.*

11 Praeludium in C BWV 943

Een speels stuk, hier geregistreerd met een fluit 4'. Het dalende thema wordt in prachtige polyfonie uitgewerkt. Het is een manualiter stuk, d.w.z. uit te voeren zonder pedaal. Alleen helpt het pedaal aan het einde een handje (of een voetje!) vanwege de grote afstanden voor de linkerhand.

12 Canzona in d BWV 588

Een even diepzinning als emotioneel geladen stuk. Het is een tweedelig werk. Beide delen zijn fuga's waarbij de tweede een variant van het thema van de eerste fuga heeft. Opvallend zijn de chromatische dalende lijnen. Zo'n lijn noemen we een *lamento* (*klacht*).

13 Pedal-Exercitium in g BWV 598

Binnen het oeuvre Bach het enige stuk voor pedaal-solo! Dit roept twee gedachten bij mij op: in de virtuositeit is het zeer verwant met de grote pedaal-soli in BWV 564, BWV 532, BWV 531, BWV 540, BWV 550. Al deze stukken vinden hun wortels in de Noord-Duitse barok van Buxtehude, Bruhns e.a. Mogelijk is het Pedal-Exercitium bedoeld als onderdeel van een groter werk dat verder niet tot stand is gekomen. Ook roept de textuur verwantschap op met de preludes uit de suites voor cello-solo. Hoe dan ook, het is een enerverend, ja spectaculair

stuk, Het stuk is onvoltooid, met gebruikmaking van Bach's eigen materiaal heb ik er een bondig slot aan toegevoegd.

14 Praeludium in a BWV 569

Een compositie met een haast Brahms-achtige melancholie. De vele dalende sequenzen en querstanden verlenen het stuk zijn herfstachtige weemoed. Aan het slot krijgt het stuk een wat passacaglia-achtige sfeer hoewel het dit dus niet is.

Volume 5 CD II

1 Praeludium in G BWV 568

Een juichend, wat pompeus stuk van de jonge Bach. Toonladder-guirlandes, grootse akkoorden en virtuoos pedaalspel zijn de ingrediënten van dit direkt aansprekende, overmoedige stuk.

Diverse (vroeger) koraalbewerkingen

- 2 Gelobet seist du, Jesu Christ BWV 723**
- 3 Fuga super Allein Gott in der Höh sei Ehr BWV 716**
- 4 Allein Gott in der Höh sei Ehr (Bicinium) BWV 711**
- 5 Allein Gott in der Höh sei Ehr BWV 715**

Als eerste de bewerking van het kerstlied **Gelobet seist du, Jesu Christ**. Het is gecomponeerd in de stijl van Pachelbel. Dit betekent dat elke koraalregel wordt voorafgegaan door voorimitaties. De tekst luidt:

*Gelobet seist du, Jesu Christ,
daß du Mensch geboren bist
von einer Jungfrau, das ist wahr;
des freuet sich der Engel Schar.
Kyrieleis!*

Dan drie heel verschillende bewerkingen van **Allein Gott in der Höh sei Ehr**. De eerste is een feestelijke, majestieus fuga in 3/2 maat. De tweede bewerking is een bicinium, d.w.z. dat het hier om een tweestemmig stuk gaat. Het zou een deel uit een cantate kunnen zijn. De linkerhand vervult dan de rol van bijvoorbeeld een solocello en de rechterhand is dan de (zang)solist die het koraal laat horen. In het thema van de linkerhand zit de koraalmelodie 'verpakt'. Het stuk toont door zijn opzet verwantschap met de *Schübler-Choräle*.

De derde bewerking van dit Gloria-lied is een indrukwekkende zetting met feestelijke tussenspelen.

De tekst luidt:

*Allein Gott in der Höh sei Ehr
und Dank für seine Gnade,
darum daß nun und nimmermehr
uns rühren kann kein Schade.
Ein Wohlgefalln Gott an uns hat;
nun ist groß Fried ohn Unterlaß,
all Fehd hat nun ein Ende.*

6 Fuga in g BWV 131a

Dit is een bewerking voor orgelsolo van de slotfuga uit de cantate *Aus der Tiefen rufe ich Herr, zu dir BWV 131*. Deze cantate heeft als tekst Psalm 130. De vitale slotfuga is gezet voor het koor en instrumentaal ensemble en heeft als tekst:

*Und er will Israel erlösen
Aus allen seinen Sünden.*

Het is onduidelijk of Bach zelf de maker is van deze orgelversie.

7-8 Fantasia et Fuga in C BWV 570/946

Eigenlijk zijn dit twee afzonderlijke composities uit Bach's vroege scheppingsperiode, hier tot een groter geheel samengevoegd.

9 Praeludium in C pro organo Pleno BWV 567

Een zeer beknopt, feestelijk stuk. Het is zeer de vraag of het een compositie van Bach is.

10 In dulci jubilo BWV 729

Een stralende compositie voor Kerstmis. Met grote akkoorden klinkt de koraalmelodie begonnen, afgewisseld met toccata-achtige tussenspelen met veel ritmische afwisseling. Het behoort tot de vroege composities van Bach.

*In dulci jubilo,
nun singet und seid froh!
Uns'res Herzens Wonne
liegt in praesepio,
und leuchtet wie die Sonne
matris in gremio.
Alpha es et O.
Alpha es et O.*

11-12 Trio in G BWV 586 en Trio in G BWV 1027a

Twee zeer charmante, lichtvoetige stukken die niet zo vaak te horen zijn. BWV 1027a is een bewerking van het laatste deel van de Sonate in G BWV 1027 voor viola da gamba en klavecimbel.

Uit het 'Orgelbüchlein':

- 13 Vom Himmel hoch, da komm ich her BWV 606 (live)**
- 14 Vom Himmel kam der Engel Schar BWV 607 (live)**
- 15 Wir Christenleut BWV 612**
- 16 O Lamm Gottes, unschuldig BWV 618**
- 17 Erstanden ist der heil'ge Christ BWV 628 (live)**
- 18 In dich hab ich gehoffet, Herr BWV 640 (live)**

Het *Orgelbüchlein*, waaraan Bach tussen 1708 en 1726 werkte, bestaat uit een serie van 46 doorgaans beknopte koraalbewerkingen. Ze zijn geordend naar het kerkelijk jaar: van Advent tot en met Pinksteren gevolgd door de koralen voor iedere tijd.

Voor de kersttijd klinken drie bewerkingen. Allereerst **Vom Himmel hoch, da komm ich her**. Door de doorgaande, energieke maar ook vloeiende zestiendenbeweging boven een meer sprongsgewijze, ferme baslijn, heeft deze koraalbewerking een stralend karakter meegekregen. Dit roept het beeld op van de engel die in de eerste strofe zijn *gute neue Mär* de ganse mensheid verkondigt in een soort gouden, majestueuze pracht. Of verwijst deze stralende muziek naar de lofprijzing in de 15^e strofe? Of, sluit het een het ander niet uit? Oordeelt u zelf als u beide strofen met elkaar vergelijkt:

Strofe 1

*Vom Himmel hoch, da komm' ich her,
ich bring' euch gute neue Mär,
der guten Mär bring' ich soviel,
davon ich sing'n und sagen will.*

Strofe 15

*Lob, Ehr sei Gott im höchsten Thron,
der uns schenkt seinen eingen Sohn.
Des freuen sich der Engel Schar'
und singen uns solch neues Jahr.*

Ook **Vom Himmel kam der Engel Schar** gaat over de engelen die aan de herders in de kerstnacht verschenen. Hier klinken, ter omspeling van de koraalmelodie, nu vederlichte dalende en stijgende toonladderfiguren. Het is de even speelse als fantasierijke uitbeelding van de door elkaar buitelende menigte van engelen.

*Vom Himmel kam der Engel Schar,
erschien den hirten offenbar;
sie sagten ihn': "Ein Kindlein zart,
das liegt dort in der Krippen hart.*

Als derde koraal voor de kersttijd volgt dan **Wir Christenleut**. Het handelt over de betekenis en het doel van de komst van Christus naar de wereld. De muziek is daarom in al zijn beknoptheid niet alleen vrolijk maar ook visionair en groots. In de omspelende motieven rondom de koraalmelodie horen we verwantschap met het feestelijke Praeludium in C BWV 547.

Zo luidt de tekst:

*Wir Christenleut,
Wir Christenleut,
habn jetz und Freud,
weil uns zu Trost Christus ist
Mensch geboren,
hat uns erlöst.
Wer sich des tröst
und glaubet fest,
soll nicht werden verloren.*

Van geheel andere aard is de diepzinnige bewerking van het passiekoraal **O Lamm Gottes, unschuldig**. De koraalmelodie ligt nu niet in de bovenstem maar is te horen als canon tussen de tenor en de alt van het vierstemmige stemmenweefsel. Het betreft hier een canon in de quint, waarbij de tenor uitkomend wordt gespeeld op het pedaal en de beantwoording in de alt (een quint hoger) meer verscholen ligt in het stemmenweefsel. Dit soort canons op een koraalmelodie duiden vaak op Christus en diens navolging door de gelovige. In dit stuk

horen we steeds motieven die we *Seufzers* noemen: groepjes noten die twee aan twee gebonden klinken als een soort zuchten. Ze zijn uitdrukking van smart. De tekst is gebaseerd op die van het *Agnus Dei*, een onderdeel van de latijnse mistekst.

*O Lamm Gottes, unschuldig,
am Stamm des Kreuzes geschlachtet,
allzeit gefunden düldig,
wie wohl du wardst verachtet:
All Sünd hast du getragen,
sonst müßten wir verzagen,
erbarm dich unser, o Jesu.*

In **Erstanden ist der heil'ge Christ**, een korte maar treffende bewerking voor het Paasfeest, staan de vele stijgende lijnen symbool voor de verrijzenis van Christus.

*Erstanden ist der heilige Christ,
Halleluja, Halleluja,
der aller Welt ein Tröster ist.
Halleluja, Halleluja.*

Zeer ernstig klinkt dan de bewerking over **In dich hab ich gehoffet, Herr**. In de steeds dalende motieven die de koraalmelodie vergezellen klinkt een zekere deemoed alsof men het hoofd in eerbied buigt. In de openingszin resoneert het slot van de oude gregoriaanse hymne *Te Deum laudamus*.

*In dich hab ich gehoffet, Herr;
hilf, dass ich nicht zuschanden wird
noch ewiglich zu Spotte.
Das bitt ich dich:
Erhalte mich
in deiner Treu, mein Gotte.*

19 Aria in F BWV 587

Zoals vaker heeft Bach meerdere malen muziek van andere componisten getranscribeerd voor orgel. Deze compositie is een transcriptie van een deel uit de *Troisième Ordre* uit *Les nations, sonades et suites* (Parijs, 1726) voor twee violen en basso continuo van *François Couperin* (1668-1733). Het is een elegant, lyrisch trio.

20-21 Toccata et Fuga in F BWV 540 (Iive)

Dit werk behoort tot de meest grootse orgelwerken van Bach. Meteen al in de Toccata geeft het canonisch begin van twee stemmen boven een orgelpunt in het pedaal, afgewisseld met omvangrijke pedaalsoli, het gevoel dat een groots muzikaal bouwwerk wordt opgetrokken. Na de tweede pedaalsolo horen we een wervelend spel van elkaar imiterende motieven, steeds beginnend met een stijgend gebroken drieklank. De monumentale fuga begint met een breed, vocaal getint thema, later gevolgd door een lichter tweede thema. In het laatste, derde gedeelte van deze fuga worden beide thema's op schitterende wijze met elkaar gecombineerd.

